

МАЛАНЧІЙ Микола Олександрович,
нач. відділу кадрів Нац. академії держ.
прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ ОФІЦЕРА ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Аналізуються умови та чинники формування соціальних якостей офіцера Прикордонної служби України, досліджуються теоретичні та практичні підходи до формування соціальних якостей особистості державного службовця, розглядаються умови служби на кордоні.

Ключові слова: прикордонна служба, посадова особа, держава, особистість, державна служба.

Маланчий Н. А. Формирование социальных качеств офицера пограничной службы Украины

Анализируются условия и факторы формирования социальных качеств офицера Пограничной службы Украины, исследуются теоретические и практические подходы к формированию социальных качеств личности государственного служащего, рассматриваются условия службы на границе.

Ключевые слова: пограничная служба, должностное лицо, государство, личность, государственная служба.

Malanchiy M. O. Formation of social qualities of an officer of the Border service of Ukraine

Conditions and factors of social qualities formation of an officer of the Border service of Ukraine are analyzed, theoretical and practical approaches to social qualities formation of a public servant personality are investigated, conditions of service on the border are considered.

Key words: border service, official, state, personality, public service.

Постановка проблеми. Багатоплановість змін в сучасному економічному, політичному, соціальному і духовному житті неоднозначно впливають на особистість. З одного боку, демократизація суспільних відносин сприяє затвердженню свободи особи, а з іншого – факти прояву правового нігілізму, беззаконня і корумпованості в певних сегментах суспільства підривають його духовні засади, породжують цинізм, сприяють зростанню злочинності, наркоманії, прояву різних форм аморалізму.

Активно здійснюється повномасштабна реалізація плану структурної модернізації державних інститутів, у тому числі і Прикордонної служби України. Успіх у вирішенні цих завдань багато в чому залежить від ефективності заходів з оптимізації державної служби, від професійної компетентності і соціальних якостей державних службовців, у тому числі офіцерів-прикордонників.

Зміни, здійснювані в структурі і в діяльності інститутів влади обумовлюють необхідність формування нового типу державного службовця, у тому числі і офіцера-прикордонника, соціальні якості яких детерміновані політичними, правовими, спеціальними (професійними) нормами і цінностями моралі і права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оцінюючи загальний стан і ступінь розробленості проблеми соціальних якостей офіцера-прикордонника, слід зазначити, що її окремі аспекти глибоко досліджені в роботах вітчизняних і зарубіжних авторів. Перш за все це роботи, в яких виділяються і аналізуються об'єктивні та суб'єктивні чинники детермінації змісту і специфіки соціально-професійних якостей особи офіцера, у тому числі і виконуючого складні завдання з охорони Державного кордону України. Ці чинники, а також загрози, ризики і виклики національної і прикордонної безпеки України і всебічно розкриті в законодавчих і нормативних правових актах української держави. У цих документах проаналізовані залежність змісту і специфіки соціальних якостей особи офіцера від темпів науково-технічного прогресу, характеру війн і збройних конфліктів, службово-бойової діяльності органів і військ Прикордонної служби України, тих перетворень, які відбуваються в політичній, економічній, соціальній, духовній і військовій сферах українського суспільства.

Дослідження таких науковців, як Є. Богатирьов, Ю. Дерюгін, В. Гідирінський, В. Горбунов, В. Ковальов, А. Кулаков, Ю. Мамонтов, В. Манілов, А. Марченко, Н. Мороз, В. Родачин, В. Серебрянніков, А. Сіцинський, В. Шамрай, А. Шахов безпосередньо пов'язані з формуванням і розвитком професійно значущих якостей управлінця, у

тому числі офіцера-прикордонника, пріоритетів і умов удосконалення цього процесу в органах і військах Прикордонної служби України.

Мета статті – аналіз умов і чинників формування соціальних якостей офіцера Прикордонної служби України.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи соціальні якості, професійно необхідні офіцеру кордону, ми керуємося загальнофілософським принципом руху від абстрактного до конкретного.

У виявленні і моделюванні соціальних якостей особи офіцера-прикордонника найважливіше місце займає діалектика загального, особливого й одиничного. Будучи органічно включеним в усю систему суспільних зв'язків, офіцер-прикордонник є носієм загальнолюдських цінностей, особливих якостей, що відображають його приналежність до конкретної професії, і особово-індивідуальних властивостей.

Розглянемо діалектику загального, особливого й одиничного в змісті соціальних якостей офіцера-прикордонника. Під загальним у філософії розуміються істотно схожі, однакові, повторювані риси і властивості, притаманні безлічі матеріальних утворень і явищ. Офіцер Прикордонної служби України глибоко й органічно включений у всю систему суспільних зв'язків. Незважаючи на специфічність своєї професійної діяльності, він повинен досліджуватися як особа, що функціонує в певній системі відносин, які сформувалися в суспільстві. Особа офіцера – це конкретний носій загального. Якщо говорити про соціальні якості, то серед них основне місце належить загальнолюдським рисам, обумовлених соціальною природою людини.

Загальне в соціальних якостях особи офіцера-прикордонника багато в чому обумовлено тими цінностями, які однаково важливі для кожної людини планети, незалежно від її расової, національно-етнічної, релігійної, соціальної приналежності. До найзначущіших загальнолюдських цінностей належать: гуманізм, свобода, справедливість, добро, совість, вірність, любов і ін. [5]. У чому ж полягає їх сутність?

Як відомо під гуманізмом розуміється світоглядний принцип, що відстоює самоцінність людській особі, право людини на вільний розвиток своїх здібностей і задоволення потреб. Поняття «гуманізм» походить від латинського *humanus* – людина, людська. У його основі лежить переконання в безмежності можливостей людини, ідея про право людини на щастя і про те, що задоволення її потреб і інтересів повинне бути метою суспільства [1].

З ідеєю гуманізму нерозривна і така цінність як свобода. Більшість філософів розглядає свободу як можливість діяти згідно з власним волевиявленням, яке не залежить від зовнішніх умов. Ми дотримуємося позиції, що свобода – це пізнана і реалізовувана можливість людини здійснювати вибір тих або інших цінностей, цілей, вчинків і поведінки, способів реалізації своїх прав як громадянина, інтересів і устремлінь, творчих ідей, рішень. Свобода в цьому значенні доступна тільки людині як соціальній істоті. Бути вільним від суспільства неможливо, бо навіть пізнавши необхідність, одній людині досить важко прийняти зважене, мудре рішення і тим більше його реалізувати. Свобода особи нерозривно пов'язана з повагою прав, гідності і інтересів інших людей. Ключовим аспектом у прояві свободи є можливість вибору. Водночас свобода припускає відповідальність людини за свої справи.

Соціальна відповідальність – це здатність людини глибоко усвідомлювати свої обов'язки перед іншими людьми, суспільством, добросовісно їх виконувати, відповідати за наслідки своїх рішень і дій. Таким чином, зв'язок між соціальною відповідальністю особи та її свободою найпряміший. Соціальна відповідальність є формою прояву необхідності, а отже, мірою свободи.

Діалектика свободи і відповідальності в умовах військової служби має специфічний характер. Вибір в охороні державного кордону має свої особливості. По-перше, його часто вимагається здійснити обов'язково, від нього не можна ухилитися, перекласти на інших. По-друге, вибір, як правило, необхідно здійснювати в обмежені терміни і нерідко в екстремальних умовах. Неминучість вибору, тобто прояв свободи волі в прикордонній службі, є одним із найістотніших аргументів для спростування думки тих, хто стверджує, що в умовах охорони кордону обмежені можливості розвитку індивідуальності.

Справедливість передбачає відповідність між практичною роллю людини або соціальної групи в житті суспільства і соціальним станом, між їх правами і обов'язками, діянням і подякою, працею і винагородою, злочином і покаранням, заслугами людей і їх суспільним визнанням.

Категорія добра виражає позитивне етичне значення явищ суспільного життя і полягає у вчинках, спрямованих на благо іншої людини. В ідеї добра відображається прагнення людини до досконалості, до усунення тих причин, які ущемляють її гідність, обмежують можливості самореалізації.

Безумовно, існують і інші духовні цінності, які мають набагато більше значення в умовах військової діяльності в порівнянні з іншими видами діяльності людини.

Необхідність мати професійно значущі соціальні якості для офіцера-прикордонника обумовлена завданнями прикордонної служби і особливостями їх виконання. Відповідно до видів діяльності, які здійснює офіцер-прикордонник, він повинен бути підготовлений до вирішення таких професійних завдань:

а) у сфері військової діяльності:

– до охорони державного кордону на дорученій ділянці із застосуванням різних форм і способів службово-бойових дій;

– підтримки бойової готовності, організації і ведення бойової підготовки, управління органами, частинами і підрозділами прикордонних військ;

– управління вогнем і підрозділами прикордонних військ у загальновійськовому бою;

б) у сфері оперативно-розшукової діяльності:

– до виявлення, попередження і припинення в межах своїх повноважень розвідувальної та іншої діяльності спеціальних служб і організацій іноземних держав у сфері охорони державного кордону;

– виявлення, попередження злочинів і адміністративних правопорушень;

– дізнання в кримінальних справах і виробництва у справах про адміністративні правопорушення;

– розшуку осіб, що скоїли злочини або підозрювані в їх здійсненні;

– добування інформації про події або дії, що створюють загрозу безпеки України у сфері охорони державного кордону.

в) у сфері режимно-пропускної діяльності:

– до недопущення порушення режиму кордону;

г) у сфері військово-технічної діяльності:

– до планування і застосування техніки і озброєння для охорони державного кордону на ділянці прикордонної застави;

д) у сфері адміністративно-господарської діяльності:

– ведення військового господарства на прикордонній заставі;

– забезпечення прикордонної застави озброєнням, боєприпасами, продуктами харчування, квартирно-експлуатаційним майном, ведення звітної документації;

– організація харчування на прикордонній заставі;

– організація підсобного господарства;

– устаткування військового містечка прикордонної застави і його експлуатації;

– контроль господарської діяльності на прикордонній заставі до прийому і здачі військового господарства, його документальне оформлення;

е) у сфері військово-педагогічної діяльності:

– керівництво військовим колективом, здійснення його підготовки до виконання покладених на колектив завдань;

– організація і здійснення морально-психологічного та інших видів забезпечення службово-бойових дій [4].

На основі використання діяльнісного підходу, проаналізувавши завдання прикордонної служби, можна виділити основні особливості професійної діяльності офіцера прикордонної служби.

Першою особливістю є виняткова соціальна значущість і державна важливість виконуваних завдань щодо охорони кордону. У Законі України «Про Державний кордон України» зазначається, що захист державного кордону України, будучи невід'ємною частиною загальнодержавної системи забезпечення національної безпеки, полягає в скоординованій діяльності військових формувань та правоохоронних органів держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом [2]. Ця діяльність провадиться в межах наданих їм повноважень шляхом вжиття комплексу політичних, організаційно-правових, дипломатичних, економічних, військових, прикордонних, імміграційних, розвідувальних, контррозвідувальних, оперативно-розшукових, природоохоронних, санітарно-карантинних, екологічних, технічних та інших заходів.

Координація діяльності військових формувань та правоохоронних органів держави із захисту державного кордону провадиться Державною прикордонною службою України. Охорона державного кордону України є невід'ємною складовою загальнодержавної системи захисту державного кордону і полягає у здійсненні Державною прикордонною службою України на суші, морі, річках, озерах та інших водоймах, а також Збройними силами України в повітряному та підводному просторі відповідно до наданих їм повноважень заходів з метою забезпечення недоторканності державного кордону України [2].

Отже, прикордонна служба є державною правоохоронною організацією, органи і війська якої призначені для охорони державного кордону на суші, морі, річках,

озерах і інших водоймищах, а також для здійснення пропуску через державний кордон. Будучи складовою частиною сил забезпечення безпеки, прикордонна служба також бере участь в охороні виняткової економічної зони і в разі потреби притягується до оборони країни із застосуванням засобів озброєної боротьби.

Таким чином, уже в обов'язках і завданнях прикордонної служби закладене велике суспільне значення, розкрита державна значущість і сформульована мета діяльності офіцерів прикордонних військ. Отже, відповідальність, яка лягає на плечі прикордонника, набагато більша, ніж в інших видах державної служби військової діяльності. Виконання таких неординарних, багатопланових завдань і обов'язків обумовлює специфічність праці офіцера-прикордонника, відмінної від праці інших професій, у тому числі і військових. Із завдань і обов'язків прикордонної служби випливає необхідність таких соціальних якостей офіцерів-прикордонників, як вірність Вітчизні, Конституції, обов'язку, патріотизм, відповідальність, самовідданість, законопокірність.

Другою особливістю професійної діяльності офіцера прикордонної служби є велика різноманітність, змістовність, складність і насиченість службової діяльності. Охорона державного кордону не має аналогів, це – спеціальна діяльність. Вона припускає використання тільки їй властивих форм і методів роботи, прийомів і способів виконання поставлених завдань, специфічних організаційно-штатних структур, способів комплектування і місць дислокації. Незважаючи на тісні контакти прикордонної служби в питаннях охорони кордону з державними і громадськими органами, місцевим населенням, її діяльність у багатьох аспектах має конспіративний характер. Офіцери-прикордонники здійснюють оперативно-розшукову, контррозвідувальну, розвідувальну роботу [3]. Тому офіцер прикордонної застави повинен уміти вести дізнання, виробництво у справах про адміністративні правопорушення і приймати рішення щодо них. Участь органів і військ у підтримці встановленого законом режиму виняткової економічної зони додає їх діяльності економічного характеру. Про це ж свідчать численні факти затримання на державному кордоні контрабанди, що принесла державі мільйони гривень прибутку. Прикордонна служба, будучи державною правоохоронною організацією, в той же час є організацією військовою. Вона має специфічні завдання у сфері оборони країни, оснащена озброєнням і бойовою технікою, діє на основі положень військової доктрини. Тому діяльність офіцера-прикордонника має військовий характер. Практична діяльність прикордонників на державному кордоні значною мірою

регулюється нормами міжнародного права і має дипломатичний характер. Прикордонні війська, використовуючи власний погранпредставницький апарат, ведуть переговори з прикордонних питань із суміжною стороною. Ця обставина примушує офіцера-прикордонника бути багато в чому дипломатом з представниками суміжної сторони.

Обов'язки офіцера прикордонних органів і військ містять значний обсяг заходів, дій, які він повинен здійснювати протягом доби: ухвалення рішень, складання планів, проведення контролів і інструктажів тощо. Ураховуючи, що не завжди є можливість для повноцінного відпочинку, можна зробити висновок про те, що праця офіцера-прикордонника пов'язана з великою фізичною і етичною напругою. А це вимагає моральної стійкості, витримки, самовідданості, сумлінності.

Служба офіцера-прикордонника проходить в умовах постійної небезпеки, пов'язана з ризиком для життя. Необхідність діяти проти озброєного порушника кордону, бандитських формувань, контрабандистів вимагають від офіцера мужності, самовладання, відваги, хоробрості, героїзму, рішучості, самопожертвування. Ситуація, у якій проходить службово-бойова діяльність, характеризується змінюваністю, раптовістю, що обумовлює необхідність таких якостей, як ініціативність, рішучість, сміливість, здатність і готовність до розумного ризику, обережність [3].

Діяльність більшості офіцерів прикордонної служби безпосередньо пов'язана із пропуском у встановлених пунктах через державний кордон осіб, транспортних засобів, вантажів та ін. Це припускає постійний контакт з мільйонами громадян різних держав. У ході таких контактів не виключається спроба підкупу прикордонників з метою незаконного перетину кордону, провезення заборонених вантажів, контрабанди. Якщо враховувати життєвий рівень офіцерів, а отже, і існуючу спокусу поліпшити своє матеріальне становище, то особливу важливість набувають такі якості, як чесність, порядність, принциповість, непідкупність, безкорисливість, гідність, сумлінність.

Охорона державного кордону здійснюється із залученням місцевого населення, що істотно відрізняє працю офіцера-прикордонника від інших видів військової праці. Досвід прикордонної служби в різних державах свідчить, що участь в охороні кордону населення прикордонних районів є важливою умовою успішного виконання прикордонниками своїх завдань. За допомогою місцевого населення щорічно затримується сотні порушників державного кордону. Тому велике значення має

уміння офіцерів завоювати довіру місцевих жителів, залучити їх до охорони кордону. Це завдання неможливо вирішити, якщо офіцер не володіє такими соціальними якостями, як чесність, правдивість, відвертість, доступність, шанобливість, товарицькість, порядність, інтернаціоналізм, комунікабельність.

Слід урахувувати, що прикордонна служба має колективний характер. Усі види нарянів, службово-бойових завдань здійснюються не однією людиною, а групою прикордонників. Багато видів службово-бойових дій (пошук порушників кордону, припинення озброєних вторгнень та ін.) пов'язані з діями декількох прикордонних підрозділів. Тому вкрай важливі такі якості, як товариство, колективізм, бойова дружба.

Службово-бойова діяльність офіцера-прикордонника, окрім сказаного, включає також оперативно-розшукову і погранпредставницьку роботу, що вимагає навчок розвідника і дипломата, детермінує необхідність таких соціальних властивостей, як принциповість, цілеспрямованість, витримка, обережність, делікатність, ввічливість, товарицькість.

Наступною особливістю професійної діяльності офіцера-прикордонника є його підвищена відповідальність за виховання і навчання підлеглих, їх морально-психологічний стан. Але на відміну від армійських і флотських підрозділів, де командир взводу, роти, батальйону, здійснюючи навчання і проводячи виховну роботу, може в будь-який час звернутися за порадою і допомогою до досвідченіших товаришів, офіцер-прикордонник часто позбавлений такої можливості. Щоб досягти успіху в цій сфері діяльності, йому недостатньо знань педагогіки і психології, навчок і умінь у виховній роботі. Офіцер-прикордонник, що має за службовим обов'язком справу з людьми, сприймається ними не тільки як виконавець певної професійної ролі, але і як людина, що має привабливі або відштовхуючі якості. Це накладає на нього особливу міру моральної відповідальності, ставить підвищені вимоги до етичних рис. Педагогічна діяльність не матиме бажаного ефекту, якщо сам педагог-вихователь не володіє такими якостями, як справедливість, чесність, об'єктивність, відвертість, доступність, вимогливість, делікатність, тактовність, уважність до людей, доброта, дбайливість, душевність, великодушність, скромність.

Наступною особливістю є великий обсяг роботи, пов'язаний з бойовим, військово-технічним і тиловим забезпеченням. На відміну від офіцерів підрозділів Збройних сил України, де ці види діяльності здійснюються певними посадовцями, офіцер-прикордонник безпосередньо керує військовим господарством і несе повну

відповідальність за його стан. Він пов'язаний із значною кількістю матеріальних цінностей. Це обумовлює необхідність певної групи якостей, що характеризують ставлення до праці. Серед них: працьовитість, сумлінність, ощадливість, пунктуальність, чесність, безкорисливість. Через серйозні труднощі в матеріально-технічному постачанні військ особливе значення набуває діяльність офіцера щодо забезпечення підрозділу матеріальними засобами. Тут йому не обійтися без ініціативності, наполегливості, діловитості, заповзятливості.

Останньою особливістю є специфіка географічних і демографічних чинників прикордонної служби. Значна кількість підрозділів прикордонних військ розташовані в районах з важкими кліматичними умовами. Більшість із них дислокується на значному віддаленні від великих населених пунктів, управлінських і забезпечуючих структур. Це ускладнює підвезення продовольства, питної води, інших матеріальних засобів. Обмежені можливості працевлаштування дружин офіцерів, труднощі, пов'язані з навчанням дітей, дефіцитом культурних і освітніх закладів, невлаштованість побуту, відсутність упевненості в гарантованому отриманні житла створюють серйозну морально-психологічну напруженість. Не завжди зможе подолати ці труднощі людина, у якої не сформовані такі якості, як самовідданість, стійкість, безкорисливість, мужність.

Висновки. Розглянуті особливості прикордонної служби дозволяють виділити специфічні риси діяльності офіцера-прикордонника. До них належать:

- висока міра відповідальності, обумовлена державною значущістю виконуваних функцій;
- великий обсяг, складність і різноманітність завдань професійної діяльності (службово-бойова, оперативно-розшукова, режимно-пропускна, військово-технічна, господарська, педагогічна);
- постійна небезпека, пов'язана з ризиком для життя;
- значна самостійність, обумовлена високим ступенем автономності підрозділів прикордонних військ і органів;

Для виконання перерахованих завдань офіцер повинен володіти досить широким спектром якостей:

- бути чесним, порядним, принциповим, скромним, працелюбним, працездатним, дисциплінованим, обов'язковим, організованим, пунктуальним, акуратним, самостійним в ухваленні рішень, цілеспрямованим, активним,

ініціативним, рішучим, сміливим, пильним, метким, вимогливим до себе і підлеглих, витриманим, стійким в емоційно-вольовому відношенні, комунікабельним, тактовним, доброзичливим, витривалим, сильним, спритним, володіти культурою мови і поведінки;

– бути здатним берегти державну і військову таємницю, здійснювати етичний самоконтроль і самооцінку, самостійно визначати етичні орієнтири, передбачати наслідки і давати морально-етичну оцінку своїм діям і вчинкам, уміти швидко приймати рішення, діяти в складних умовах, бачити головне в професійній діяльності, завойовувати довіру людей і спонукати їх до діяльності;

– управляти діяльністю прикордонної застави і рівних їй підрозділів, проводити системний аналіз стану керованого об'єкта і визначати цілі управлінської діяльності, організувати і здійснювати збір і аналіз необхідної інформації для ухвалення управлінського рішення, швидко ухвалювати оптимальні рішення з урахуванням особистих якостей підлеглих, завдань і умов військово-професійної діяльності, визначати сили, засоби і способи досягнення мети і поставлених завдань, колегіально виробляти альтернативні варіанти рішень і оцінювати їх;

– планувати заходи повсякденної діяльності застави, виділяти головне, раціонально регулювати свою діяльність і діяльність підлеглих, організувати і здійснювати дієвий контроль за діяльністю підлеглих, надавати їм необхідну допомогу, оцінювати і стимулювати працю, як окремого підлеглого, так і військового колективу в цілому, координувати і погоджувати сумісні дії між виконавцями, а також з іншими органами, установами і організаціями;

-- підтримувати з підлеглими ділові контакти, засновані на знанні їх особливостей і пошані їх особистої гідності, правильно використовувати понятійний апарат і доказово формулювати його, майстерно вести діалог, дискусію з професійних, правових та інших актуальних проблем сучасності, уміти слухати інших.

Список використаних джерел

1. **Егоров И. А.** Принцип свободы как основание общей теории регуляции / И. А. Егоров // Вопр. философии. – 2000. – № 3. – С. 3 – 21.

2. **Про державний кордон України** : Закон України від 4 листоп. 1991 р. № 1777-ХІІ. – Режим доступу : zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1777-12.

3. **Социальный** портрет пограничника // НИР «Портрет». – М. : ЦОПИ ФПС РФ, 1998. – 156 с.

4. **Сухарев В. А.** Социально-профессиональные качества офицера-пограничника и их формирование. Социально-философский анализ / В. А. Сухарев. – М. : Академия ФПС России, 2003. – 280 с.

5. **Энгельс Ф.** Анти-Дюринг // Энгельс Ф., Маркс К. Сочинения. В 39 т. Т. 20. – 2-е изд. – М. : Гос. изд-во полит. л-ры, 1961. – С. 1 – 330.